

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra pedagogiky

Bakalářská práce

**PROBLEMATIKA ŠIKANY NA ZÁKLADNÍ ŠKOLE,
MOŽNOSTI PREVENCE A ŘEŠENÍ**

Vedoucí práce: Mgr. Iva Žlábková

Autor práce: Mgr. Jana Knížková

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Ročník: 3.

2008

The University of South Bohemia
Department of Theology
Pedagogy

**CHICANE PROBLEMS AT THE PRIMARY SCHOOL,
CHANCES OF PREVENTION AND SOLUTION**

Author: Mgr. Jana Knížková

Leader of thesis: Mgr. Iva Žlábková

České Budějovice, in April 2008

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne 22. 4. 2008

.....

Děkuji za laskavou pomoc, cenné připomínky a rady vedoucí mé bakalářské práce, paní Mgr. Ivě Žlábkové.

Úvod	6
1. Šikana jako porucha chování	8
1. 1. Základní charakteristiky poruch chování	8
2. Šikana na základní škole	11
2. 1. Příčiny šikanování ve škole.....	11
3. Vývoj šikany	14
4. Formy šikany	17
5. Charakteristika účastníků šikany	19
5. 1. Osobnost agresora	19
5. 2. Osobnost oběti.....	21
6. Následky šikanování	21
7. Prevence šikany na základní škole	22
7. 1. Pedagog v primární prevenci	22
7. 2. Primární prevence rodičů	24
7. 3. Schéma prevence školního šikanování.....	27
8. Odhalování šikany	28
8. 1. Pozorování.....	28
8. 2. Rozhovor	29
9. Řešení šikany	30
9. 1. Škola.....	31
9. 2. Rodina oběti	32
10. Šikana a paragrafy	33
Závěr	35
Seznam použité literatury	37
Seznam příloh	39

Úvod

Problematika šikany patří bezesporu mezi závažný a stále gradující problém dnešní doby. Dotýká se celé naší společnosti. Její projevy je možné zachytit už u dětí mladšího školního věku, kdy se v rámci školní rivality a stále větších sociálních a psychologických rozdílů objevuje agresivita vůči slabším či odlišným. Od lavic základních škol je možné postupovat i na další stupně vzdělávání. Ani střední školy či střední odborná učiliště nejsou místa, kde by se žáci nesetkali s úmyslným ubližováním nebo ponižováním. A nejen školní prostředí nabízí vhodné podmínky pro výskyt této „epidemie“. Setkat se s ní můžeme i na pracovišti nebo dokonce v rodinách.

Svou práci se snažím zaměřit na problematiku šikany, která se vyskytuje na základních školách. Dotýká se tedy dětí mladšího a staršího školního věku. Není v mém zájmu blíže specifikovat tato dvě vývojová období. Snažila jsem se teoreticky nastínit především problém, který se ve školním prostředí stále častěji vyskytuje.

Jako absolventka pedagogické fakulty jsem se v rámci souvislých i průběžných praxí měla možnost s tímto fenoménem setkat. A nejen s ním, ale také s reakcemi pedagogů, kteří byli odpovědni za postiženou skupinu.

Mnohé publikace, které se k tomu tématu vztahují, naprosto otevřeně pojednávají o stále časté nečinnosti jak učitelů, ředitelů, tak rodičů. Pokud bych neměla možnost přijít s tímto problémem do styku jako pozorovatel, brala bych tato tvrzení za nadnesená a neodůvodnitelná. Ale protože jsem měla možnost být v centru dění, musím s těmito tvrzeními souhlasit. Byla jsem svědkem toho, jak lehké je šikanu ignorovat, ba dokonce popírat. Dovolte mi v krátkosti nastínit celou událost:

Po školním vyučování zůstali tři žáci páté třídy po škole, protože se během posledních dvou hodin stále pošťuchovali a vyrušovali tím učitele při výkladu látky. Když splnili úkoly, které jim učitel zadal, mohli se sbalit a odejít. Odešli sami, bez doprovodu učitele. Asi po 20 minutách se jeden z nich vrátil s krvácejícím nosem a potrhanou košilí. Vyprávěl, že ho jeho spolužáci v šatně

napadli s odůvodněním, že kvůli němu museli zůstat po škole. Nadávali mu a ponižovali ho. Neodpustili si ani poznámku na jeho silnější postavu a ne příliš ideální vztahy v rodině. Otec byl alkoholik. Také přiznal, že to není poprvé, co ho ti dva kluci napadli. Cítila jsem z něho, že se mu ulevilo, když se se vším svěřil. Jeho pohled očekával především pochopení a hlavně ujištění, že se v té věci bude něco dít. Od zkušeného pedagoga, který je v praxi přes dvacet let, jsem jako budoucí učitel očekávala zdárný příklad, jak v takové situaci efektivně zasáhnout a udělat vše pro to, aby se situace vyřešila. Bohužel se má očekávání nenaplnila. Pedagog, který měl za úkol připravit mě pro toto povolání, mi ukázal druhou stránku věci. Jak řešit zjevnou šikanu? Jednoduše zavřít oči, věc nevidět nebo ji zbagatelizovat. Vyděšeného žáka poslal domů s tím, že se vše vyřeší druhý den. Jenže druhý den se neřešilo nic a nevrátil se k této situaci ani další dny. Jednoduše předstíral, že na všechno zapomněl. A na mou otázku, co s tím hodlá udělat, odpověděl: „...jsou to přeci jenom děti, ty se občas pošťuchují...“.

Z této zkušenosti jsme pochopila, že není důležité, kolik praxe učitel má na to, aby byl schopen odhalit a řešit šikanu, ale jakého je charakteru. Také jsem pochopila, že v současnosti bývá často ignorována vzájemná komunikace ve školním společenství. Pocit bezpečí, lásky, opory a spolupráce bývá stále častěji potlačován na úkor sebeprosazování, necitelnost a netolerantnost. Děti bývají vedeny k větší samostatnosti a je jim nabídnut prostor pro seberealizaci, ale na druhé straně tohoto dobře myšleného záměru, se zapomíná na jejich zranitelnost.

Svou práci mohu doporučit pro ty pedagogy, kteří nechtějí jen nečinně sedět a předstírat, že se jich takový problém netýká. Teoretické zpracování problematiky šikany by mohlo dobře posloužit při jeho řešení. A doufám, že se tak stane.

1. Šikana jako porucha chování

1. 1. Základní charakteristiky poruch chování

Poruchy chování lze charakterizovat jako odchylku v oblasti socializace, kdy dítě není schopné respektovat běžné normy chování na úrovni jeho věku (eventuálně úrovni rozumových schopností).

Základním rysem těchto poruch je chování, kterým jsou v různé míře opakovaně a dlouhodobě narušovány sociální normy. Nejde o následky duševních poruch či onemocnění, ale o odchylky v osobnostním vývoji, které jsou dány interakcí základních etiologických faktorů:

- 1) Vlivem sociálního prostředí, především rodiny: jestliže rodinný model chování působí nedostatečně nebo nevhodně, zvyšuje se riziko rozvoje nežádoucích osobních charakteristik, které k výchovným problémům vedou.
- 2) Genetická dispozice k disharmonickému vývoji (eventuálně až psychopatickému), s typickou odchylkou v rozvoji emočních a volních charakteristik. Předpokládá se, že tato odchylka je krajní variantou normy a tudíž dědičná polygenním způsobem. Frekvence takové odchylky v populaci činí pouhých 1-3 %.
- 3) Oslabení nebo porucha CNS, převážně na bázi prenatálního či perinatálního poškození. Jejich základem je jednak kolísavost emočního ladění, ale hlavně impulsivita a nižší schopnost sebeovládání, která vede k různým, často problematickým reakcím.

V tomto směru jsou rizikové rodiny asociálních jedinců, psychopatických osobností, osob s tendencí k nevhodným návykům, vedoucí ke změně osobnosti, dále emočně chladných jedinců bez zájmu a struktury hodnot a norem. Negativní důsledky takové výchovy budou větší, jestliže je dítě k disharmonickému vývoji osobnosti nějak disponováno. I to je v takových případech pravděpodobnější než

v běžné populaci, protože u jejich neadekvátně se chovajících rodičů nelze určitou genetickou zátěž vyloučit.¹⁾

Základem této práce je teoretický pohled na problematiku šikany jako poruchu chování, která se poslední dobou velice často objevuje na základních školách.

Šikana patří mezi nejzávažnější negativní jevy současnosti. Není to pouze záležitost spadající do oblasti pedagogiky, ale jedná se o komplexní problém psychologický, sociologický a mravní. Netýká se jenom věkové skupiny dětí a mládeže, ale zahrnuje celé věkové spektrum.²⁾

Se šikanou se můžeme setkat jak ve škole, v rodině, kde se většinou zaměřuje na neoblíbené dítě, v dětském domově, v diagnostickém či výchovném ústavu, sportovním klubu, ve vězení, v armádě. V zaměstnání. Každé z těchto oblastí či v každém z těchto zařízení vykazuje šikana svá specifika, ať už se jedná o formy šikanování nebo charakteristiky obětí.

Šikana je jakékoli chování, jehož záměrem je ublížit, ohrožit, ponižovat nebo zstrašovat jiného člověka či skupinu lidí. Šikana je závažnou agresivní poruchou chování vyskytující se v sociálním prostředí od útlého dětského věku po stáří. Je věkově neomezená.

„Slovo šikana pochází z francouzského slova chicane, což v překladu znamená zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, ale i byrokratické lpění na liteře předpisů. Pojem šikana zavedl pražský psychiatr Petr Příhoda, který jako první u nás, před listopadem 1989, upozornil na to, o čem mnozí věděli, ale mlčeli, protože to bylo do jisté míry tabu.“³⁾

Definice šikany dle WHO (World Health Organization): Šikana je problémem vztahu, je prosazováním interpersonální síly přes agresivitu. Zahrnuje negativní fyzický nebo verbální akt, který má nepřátelský záměr, způsobuje úzkost oběti, je opakovaný v průběhu času a zahrnuje sílu lišící se mezi šikanujícími a jejich oběťmi. Obětí šikany se stává osoba, která je příjemcem

¹⁾ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*, 1997, s. 64.

²⁾ Srov. TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*, 2001, s. 19.

³⁾ Srov. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, 1995, s. 25.

agresivního chování, obětí je typicky někdo méně silný než agresor, který může být větší, silnější nebo starší. Opakovaná šikana upevňuje mocenské vztahy mezi šikanujícími a jejich oběťmi: dřívější zisk moci a pozdější její ztráta. V takovém vztahu děti, které jsou šikanovány, se stávají stále více neschopné se sami bránit. Šikana má dlouhodobé negativní důsledky pro všechny zapojené, šikanující, šikanované a ty, jež sledovali interakci.

Jeden z nejuznávanějších „školských“ odborníků na tuto problematiku u nás, Michal Kolář, ve svých publikacích uvádí: *“Za šikanování se považuje to, když jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně ubližuje druhým.”*⁴⁾

M. Vágnerová vysvětluje ve své knize Psychologie problémového dítěte školního věku šikanu jako násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit.⁵⁾

Velký sociologický slovník definuje šikanování jako způsob chování, umožňující, většinou v bezprostřední komunikaci, fyzickým a psychickým týráním druhých získat nad nimi pocit převahy, moci, určité výhody. Jde o jednání agresivní, asociální.

Oficiální definice podle Metodického pokynu MŠMT (2000 – 2002) zní: *„Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věcí druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků.“*

⁴⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování*, 1997, s. 21.

⁵⁾ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*, 1997, s. 36.

2. Šikana na základní škole

Šikana ve škole není novinkou, je patrně stejně stará jako škola sama. Vědecká diskuse o šikaně však započala až v roce 1969 ve Skandinávii a až na konci osmdesátých let 20. století byly publikovány výzkumy i jinde ve světě (Velká Británie, USA, Austrálie, Japonsko, Nizozemsko, Kanada). Impulzem byly alarmující znaky, které vykazuje šikanování dnešní doby. Dochází k nárůstu počtu případů šikany, nárůstu brutality a rafinovanosti a naopak klesá věk aktérů šikanování. Nově se objevuje fenomén „šikanovaného učitele“.⁶⁾

Ve své zárodečné formě je šikana přítomna prakticky na všech školách. Šikanování většinou neprobíhá cestou ze školy či do školy tzv. na ulici, nýbrž v prostorách školy (v šatnách, na záchodcích a všude jinde, kde jsou děti bez dozoru). Problémem statistického zachycení šikany je jednak její skrytost a neochota některých učitelů a ředitelů přiznat výskyt šikany, ale i rozdílné chápání toho, jaké chování už je možné za šikanu považovat.

V posledních letech se nově objevuje šikana vedená skrze sociálně-ekonomické rozdíly mezi žáky (jejich rodinami). Tyto rozdíly se projevují např. v oblečení či v mobilních telefonech, a jsou agresorům vítaným nástrojem, jak zasáhnout oběť na citlivém místě.⁷⁾

2. 1. Příčiny šikanování ve škole

Příčiny nárůstu agrese, tedy i šikany je možné vidět v rychle se měnících životních podmínkách, v absenci požadavku na neagresivní chování i v obecné krizi autority. V takovém prostředí pak skupinová dynamika může vést k agresi projevované například šikanou.

Nejsilnějším faktorem, který ovlivňuje vznik šikany, jsou osobnostní charakteristiky členů skupiny. Podstatná je také osobnost autority, pod kterou skupina spadá, např. nadřízený, učitel, rodič. Nevhodné chování autority může být dokonce impulzem ke vzniku šikany nebo jejím podpůrným faktorem. Šikana se

⁶⁾ Srov. *Wikipedie, otevřená internetová encyklopedie*, 2002. (staženo 10. března)

⁷⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, 2001, s. 78.

objevuje převážně tam, kde je kolektiv uzavřeným celkem, z něhož nelze kdykoliv beztrestně vystoupit (škola, vojna, vězení).⁸⁾

Jevy, které představují příčiny šikany:

a) syndrom deprivantství:

Jako deprivanty chápeme ty osoby, které sice netrpí žádnou psychickou ani duševní nemocí, jejichž chování je však naprosto nepřijatelné pro danou společnost a její morální a kulturní normy. Při vzniku deprivantství hrají pravděpodobně nejdůležitější úlohu dědičnost (sklon k určitému typu chování) a docilita (učenívost, přizpůsobivost v oblasti chování a jednání, díky které začíná jedinec přebírat určité modely chování širší skupiny)⁹⁾

b) poruchy chování:

Mezi šikanujícími žáky můžeme vysledovat větší procento těch, kteří disponují určitou poruchou chování. Nejčastěji bývají tyto poruchy chování označovány jako opoziční porucha a porucha chování s antisociálními rysy u dětí, u dospělých pak jako schizoidní osobnost, antisociální porucha osobnosti, hraniční porucha osobnosti. Obecně lze říci, že se tito jedinci projevují několika charakteristickými způsoby chování: jejich afektivita je nevyrovnaná, málokdy prožívají intenzivní pocity radosti a štěstí, podléhají častěji pocitům bezdůvodné úzkostlivosti, jsou vztahovační, ve svém uvažování jsou egocentričtí, k okolí chovají chladné, někdy kruté a surové vztahy, někdy jim dělá potíže být zcela sami, jsou v opozici vždy a všude.¹⁰⁾

c) nevhodná rodinná výchova:

Mezi šikanujícími žáky je větší procento těch, na které rodiče nemívají většinou po práci příliš mnoho času; které bývají svědky větších rodinných konfliktů; z rodin s nadměrnými nároky na dítě a jeho "výkon"; nepřiměřeně trestaných svými rodiči; které mají neomezený přístup k sledování televize (vliv "televizního násilí"); kterým rodiče tolerovali agresivní chování,

⁸⁾ Srov. tamtéž, s. 79.

⁹⁾ Srov. KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Život s deprivanty*, 2002. s. 122.

¹⁰⁾ Srov. TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*, 2001, s. 31.

d) omezená racionalita:

Nejedná se o snížení inteligence (šikanující bývají i nadprůměrně inteligentní jedinci), ale o celkový přehled osoby a schopnost vidět souvislosti,

e) odtrhnutí od party:

Velmi často bývají oběťmi šikanování ty děti, které se rozešly s neformální skupinou, do které dříve patřily, ve chvíli, kdy se pro ně chování jednotlivých členů skupiny stalo nepřijatelným,

f) temperament dítěte:

Temperamentnější děti se dopouštějí šikanování častěji; tento fakt je však odborníky označován jako zavádějící.¹¹⁾

Mezi názory, které se týkají výskytu šikany v dnešní době, a to nejen ve školách, se mezi odborníky objevují některé diskutabilní úvahy. Český publicista Antonín Jaroslav Liehm¹²⁾ se domnívá, že v pozadí přemíry současného násilí stojí skutečnost, že z globálního hlediska již přes 50 let nebyla žádná světová válka, ve které by se vybíjela nahromaděná agresivita. Je toho názoru, že každý člověk disponuje určitou dávkou agresivity, kterou je třeba vybit. Připouští však, že je vhodnější ventil k vybíjení agresivity než právě válka. Je však přesvědčen, že lidé dávají průchod přirozenému sklonu člověka k agresivitě nevhodným způsobem, o čemž svědčí kriminality, násilí a šikany.¹³⁾

Helmut Erb pro vysvětlení příčiny násilí používá ve své publikaci *Násilí ve škole*, jak mu čelit schéma, které rozděluje mozek do tří vrstev.: koncový mozek, mezimozek a velký mozek. Tyto vrstvy fungují vedle sebe. Každá část realizuje to, kvůli čemu původně vznikla. Nejmladší část našeho mozku je velký mozek, díky němuž se v životě objevilo vědomí, kritické myšlení a řeč. Velký

¹¹⁾ Srov. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, 1995, s. 28.

¹²⁾ Antonín Jaroslav Liehm (* 2. březen 1924 Praha) je český filmový a literární kritik, publicista, československý komunistický politik a reformní politik. Proslavil se především jako zakladatel mezinárodní kulturní revue *Lettre Internationale*, kterou vydává od roku 1984 v exilu v Paříži

¹³⁾ Srov. BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*, 2003, s. 43.

mozek však může být za určitých okolností vyřazen z provozu mezimozkem a člověk se v momentě změní ve zvíře. Současná stoupající agrese souvisí mj. s rychle se měnícími životními podmínkami – drsnějším hospodářským klimatem, stoupající nejistotou a také sociálním nezájmem. Tedy když jsou špatné podmínky a ve hře je víc než třeba pouhá čest roste násilí. Jelikož se mezimozek nedokáže okolnostem, měnícím se stále rychleji, přizpůsobit a rychle a přiměřeně reaguje tak, jak je uloženo v jeho paměti. Tohoto hlediska je rostoucí násilí přizpůsobení se okolnostem.¹⁴⁾

Také dospělí mají svůj podíl na agresivním a násilném chování mládeže. To se netýká jen rodičů (nesprávné výchovy v rodině), ale také lidí, kteří jsou tzv. na očích. Politiků, sportovců, herců, zpěváků a dalších idolů mladé generace. Jeden příklad za všechny. V momentě, kdy politik zvedá svůj prostředníček na ostatní a vyhne se jakémukoli pokárání se slovy, že jen chtěl vyjádřit, že dotyčný je jednička, zřejmě nedělá úplně dobrý příklad pro dnešního mladého člověka, který je velice rychle učenlivý.

Kapitolou samou pro sebe je násilí prezentované v médiích, zejména v televizi. Dnešní dítě shlédne v televizi či na videu spoustu vražd a násilí. Ukazuje se, že sledování násilných a brutálních činů trvale mění náš postoj k násilí, a sice svádí k lehkomyšlnosti. Četné výzkumy ukazují, že děti, které se často dívají na násilné scény, se poté chovají agresivněji. Televizní obrazovka jim slouží jako podnět a návod, aby si shlédnuté scény vyzkoušely v praxi, např. ve škole.¹⁵⁾

3. Vývoj šikany

Znalost vývojových stádií je podmínkou pro úspěšnou léčbu. Aplikace nevhodných metod pro konkrétní fázi může, stejně jako náprava založená pouze na odstraňování vnějších znaků, vést ke zhoršení situace a k prohloubení šikany. Na šikanu je možné nahlížet jako na onemocnění skupiny. Pojem psychotraumatizace ve skupině ukazuje k tomu, že se nejedná jen o vztah mezi agresorem a obětí, nýbrž že jde o infekci, která postihla vztahy v celé skupině.

¹⁴⁾ Srov. tamtéž, s. 44.

¹⁵⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování*, s. 54.

Vývoj této choroby pak postupuje od prvotního ostrakismu, přes počátky systematizace a vytvoření jádra šikanujících, až po fázi, kdy normy agresorů přijímají či respektují všichni členové skupiny.¹⁶⁾

První stupeň: zrod ostrakismu

Jedná se o etapu vzniku počátků šikany. Stačí, aby se ve třídě objevily méně oblíbené děti, „obětní beránci“, „černé ovce“, outsideři. Stačí, aby učitel častěji vytýkal žáku některé jeho slabiny, neschopnost, snižoval jeho autoritu, dotýkal se slovně nevhodně jeho osoby. Takové děti se okamžitě dostanou na chvost skupiny a začnou zakoušet první, sice mírné, převážně psychické formy násilí. Jsou to různé legrácky, intriky, pomluvy. Ostatní se s ním nebaví, odstrkují jej, povyšují se nad ním, baví se na jeho účet. Takové dítě začíná přijímat roli utlačovaného, odstrkovaného, nedokáže se účinně bránit. Tento první stupeň je velice těžko pozorovatelný. Učitel by měl mít pro tyto projevy vytříbený cit a měl by umět rozlišit skutečný vtip od zlého úmyslu. Rodiče se většinou o těchto projevech nedozví, mohou však vyzpozorovat, že se mění chování dítěte.¹⁷⁾

Druhý stupeň: fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Ostrakismus neboli zárodečný stupeň šikanování může přerůst do dalšího stadia. Důvodů je hned několik:

V případě náročných situací, kdy stoupá ve skupině napětí, začnou ostrakizovaní žáci sloužit jako jeho ventil. Spolužáci si prostřednictvím nich odreagovávají své nepříjemné pocity, které pramení např. z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem. Tehdy dochází k přitvrzování manipulace.

K přitvrzování často dochází i v příznivých situacích, kdy spolu žáci tráví hodně času, mohou mezi sebou vytvářet hlubší vztahy, např. na horách nebo ve škole v přírodě. V momentě, kdy se snaží potlačit nudu, vymýšlejí zábavu na úkor nejzranitelnějšího.

¹⁶⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování*, s. 49 - 52

¹⁷⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, s. 35 - 36.

Nebezpečné jsou také situace, kdy se v jedné třídě sejde několik agresivních a asociálních dětí, které v rámci své přirozenosti používají od samého počátku násilí pro uspokojování svých potřeb.

Druhý stupeň vývoje šikany je charakteristický tím, že psychický nátlak přerůstá ve fyzickou agresi, přitvrzuje se manipulace s obětí. Agresor v této etapě vstřebává zážitek jak chutná moc, jaké uspokojení mu přináší to, když bije, týrá, ponižuje. Nereaguje-li v tomto stádiu pozitivní jádro skupiny, třídy, neexistují-li kamarádské vztahy, záporný vztah k násilí, pozitivní morální vlastnosti, pak dochází k prolomení posledních morálních zábran a šikana se rozjíždí ve větším rozsahu.¹⁸⁾

Třetí stupeň – vytvoření jádra

Tento stupeň je prakticky rozhodující. Pokud se přitvrzeným manipulacím a mnohdy i počáteční fyzické agresi jednotlivců nepostaví pevná hráz, začne se utvářet skupina agresorů, kteří tvoří tzv. „úderné jádro“. Zde nastává klíčový moment, kdy se rozhoduje, jestli se počáteční stádium přehoupne do stadia pokročilého. Skupina je už strukturována na podskupiny, které podle svého charakteru různými způsoby bojují o vliv. Existuje stále možnost vzniku silné pozitivní skupiny, která by oslabil vliv tvořícího se „úderného jádra“. Pokud tato silná pozitivní skupina nezasáhne, pak tažení tyranů přechází do dalších fází. K agresorům se přidávají další jednotlivci. Cílem tohoto „úderného jádra“ budou stále ti nejslabší, ti nejnižší postavení.¹⁹⁾

Čtvrtý stupeň: většinou přijímané normy agresorů

Jestliže není ve skupině – třídě silná férová podskupina, činnost jádra agresorů bez odporu pokračuje. Normy tyranů jsou přijaty a stávají se nepsaným zákonem. Následkem toho dochází ve skupině k šokující proměně. Šikana se rozjíždí v plném rozsahu. Působení agresorů je tak silné, že jejich normy přejímá celá skupina. Klást odpor v této fázi se již nedá. I mírní a ukáznění žáci se začínají

¹⁸⁾ Srov. tamtéž, s. 36 - 37.

¹⁹⁾ Srov. tamtéž, s. 39.

chovat krutě, aktivně se zúčastňují týrání spolužáka. I oni prožívají pocit uspokojení z ponížení, bolesti a útrap toho druhého, slabšího. Dělají to proto, aby oni sami se nestali tím týraným. Vliv pedagogů na chování takové skupiny – třídy je minimální, případně zprostředkovaný přes „vůdce“, „kinga“.²⁰⁾

Pátý stupeň: dokonalá šikana

Zpravidla se na základní škole tento stupeň šikany nestačí vytvořit, je to spíše záležitost věznic, výchovných ústavů, případně středních škol. Jeho charakteristickým znakem je to, že agresori jsou chápáni a uznáváni jako „vůdci“, „nadlidi“, „otrokáři“, „velkoknížata“, „ministři“ apod. Oběti jsou vnímány jako „podlidi“, „poddaní“, „nevolníci“, „otroci“. Vůdce tyranů zaujímá vedoucí místo, rozhoduje o všem, co se ve skupině děje. Všichni členové skupiny, a to včetně týraných a terorizovaných žáků, přijmou normy šikanování za své či je alespoň zcela respektují. Oběti se často bojí prozradit šikanování ze strachu o svůj život, ale také z pocitu viny. V případě některých obětí dochází dokonce až k vytvoření jakési vnitřní komunikace, která absurdně kárá negativní pocity a myšlenky o agresorovi.²¹⁾

4. Formy šikany

Šikanování samotné je velmi těžké vymezit a definovat. Může mít celou řadu podob, někdy více a někdy méně nápadných. Může znamenat přímý fyzický útok na osobu daného jedince, např. různé strkání, údery až bití, může také znamenat fyzický útok na věci, které daný jedinec vlastní anebo jsou mu nějakým způsobem milé, např. školní pomůcky, oblečení, výkresy, jídlo aj.

Všechny formy šikany mohou být různě závažné, jednak samy o sobě, jednak v závislosti na tom, jak často se opakují. Některé známky mohou být nevinné, mohou patřit k běžnému dění, při častějším výskytu může jít o známku toho, že dítě může být obětí šikany.²²⁾

²⁰⁾ Srov. tamtéž, s. 39.

²¹⁾ Srov. tamtéž, s. 40.

²²⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, s. 131.

Přímé formy šikany

Mezi přímé známky šikany řadíme:

- ✓ Posměch: pokořující přezdívky, nadávky, hrubé žerty, ponižování.
- ✓ Kritika dítěte: nepřátelské, nenávistné a pohrdavé výtky.
- ✓ Příkazy od jiných, kterým se dítě podřizuje.
- ✓ Strkání, rány, bití, kopání- nápadné je, že je oběť neoplácí
- ✓ Rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout

Nepřímé formy šikany

Mezi nepřímé známky šikany řadíme:

- ✓ Dítě je často samo, ostatní o ně nejeví zájem, nemá kamarády
- ✓ Vyhledává často přítomnost učitele
- ✓ Je nejisté ustrašené, když má promluvit před ostatními
- ✓ Působí smutně až depresivně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči.
- ✓ Zhoršuje se jeho školní prospěch, někdy náhle.
- ✓ Jeho věci jsou poškozené nebo zničené, poškozené oblečení, mívá odřeniny modřiny, které nedokáže uspokojivě vysvětlit.²³⁾

Specifické formy šikany

Setkáváme se i s neobvyklými známkami, a to jsou:

- ✓ Šikana v uzavřených zařízeních, jako např. učňovské internáty, výchovné ústavy aj.
- ✓ Šikanování ve škole se zvláštní organizací výuky.
- ✓ Rasově motivovaná šikana.
- ✓ Šikana umocněná drogou.
- ✓ Šikana, kde vlivní ochránci brání nápravě, např. mocenské a ekonomické postavení rodičů, příbuzných či známých agresorů.
- ✓ „Dobrovolné“ otročení.
- ✓ Sexuální šikana, může se jednat o deviantní osobnost.

²³⁾ Srov. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, s. 25.

- ✓ Šikana v rámci integrace, handicapované dítě, které mělo být integrováno mezi nepostižené děti, je vystaveno šikaně.²⁴⁾

Formu ovlivňuje věk účastníků (u dětí jsou praktiky mírnější než u mladistvých), pohlaví (u mužů je typičtější fyzická forma, u žen psychická a šikanování ženami je obecně méně častější). Nejkrutější formy šikanování se objevují tam, kde je oběť nucená pobývat společně s agresorem na jednom místě (školní zájezdy, internáty, výchovné ústavy apod.).

Mezi formy šikany patří také ignorování oběti, její izolace. Nelze pominout ani šikanu se sexuálním podtextem, ta sahá od verbálního obtěžování až k pohlavnímu zneužívání a znásilnění.

Novým fenoménem je kyberšikana. Ta využívá možností, které jí poskytují moderní technologie, jako jsou mobilní telefony, fotoaparáty, kamery a internet. Příkladem může být nahrání ponižující situace na mobilní telefon a její rozesílání ve formě MMS či přes internet. Jde pak o „dovršení“ klasické šikany.²⁵⁾

5. Charakteristika účastníků šikany

Ještě než se zaměřím na charakterový popis možných typů agresorů, chtěla bych předeslat, že nikdo není přímo předurčen k tomu, aby šikanoval, týral a ubližoval. Samozřejmě, že někteří k tomu mají větší dispozice než ostatní, ale zcela jistě je k propuknutí těchto či jiných násilných aktivit zapotřebí vhodného prostředí, setkání potenciální oběti s možným agresorem a mnohdy i publika, ve zkratce řečeno souhry náhod.

V souvislosti se šikanováním jsou běžně označováni hlavní protagonisté šikanování jako agresor a oběť či šikanující a šikanované.

5. 1. Osobnost agresora

Iniciátory šikany bývají většinou jedinci starší, fyzicky vyspělejší, popř. sociálně narušené osoby. Zde je možné spojovat šikanu s rysy nízkého

²⁴⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, s. 132 -134.

²⁵⁾ Srov. *Wikipedie, otevřená internetová encyklopedie*, 2002. (staženo 10. března)

sebevědomí šikanujících, jejich malou sebedůvěrou a podprůměrnými studijními schopnostmi. Agresorem se stává obvykle disharmonická osobnost. V mnoha případech pocházejí agresori z rodin, kde se buď otec, nebo matka, popř. oba společně dopouštějí fyzického nebo citového násilí. Tím, podle mechanismu nápodoby, resp. metody příkladu, své děti učí, že násilí a agrese jsou vhodné prostředky, aby člověk dosáhl svého. V rodinách agresorů se často vyskytují i agresivní sourozenci.²⁶⁾

Někteří autoři charakterizují osobnost agresora prostřednictvím jeho fyzických a psychických vlastností. K jeho typickým vlastnostem řadí tělesnou zdatnost (sílu a obratnost). Upozorňují však, že někdy může nedostatek tělesné síly agresor vyvažovat inteligencí spojenou s bezohledností a krutostí. K charakterickým psychickým vlastnostem agresorů patří touha dominovat, nedostatek empatie a zakrnělé svědomí. Agresor je většinou sebejistý, neúzkostný a sociálně pružný jedinec. Dokonce se domnívají, že mluvit o nízkém sebevědomí agresorů je mylné. Tento názor je však jinou odbornou literaturou popírán. Netvrdí však, že by každý agresor trpěl pocitem méněcennosti.

O problémech agresora se zakomplexovaností, nedostatkem sebevědomí, s pocitem vlastní hodnoty, s nejistotou a pochybnostmi o vlastní osobě se zmiňuje např. Helmut Erb, když píše: „*čím větší problém má mladík s pocitem vlastní hodnoty, tím více se bude předvádět a vytahovat a tím větší bude jeho sklon k násilí.*“ Domnívá se, že ti na první pohled velice suverénní lidé mají často ve skrytu duše strach, který se snaží zastřít hrubým a násilným chováním.²⁷⁾

Vágnerová šikanujícího agresora charakterizuje jako necitlivého a bezohledného vůči ostatním (obětem). Jeho svědomí není dostatečně vyvinuté, za své chování se obvykle necítí vinen. Existuje u něho zvýšená potřeba sebeprosazení. Tendence k agresi se často pojí s podezíravostí vůči okolí. Šikanující se obvykle projevuje agresivně již od útlého věku.²⁸⁾

²⁶⁾ Srov. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, s. 31.

²⁷⁾ Srov. ERB, H. *Násilí ve škole, jak mu čelit*, 2000, s. 128.

²⁸⁾ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*, s. 284.

5. 2. Osobnost obětí

V charakteristice obětí se odborníci, zabývající se problematikou šikany, ve většině případů shodují.

Jana Drtilová rozděluje dnešní oběti, resp. objekty násilí do tří základních skupin. První skupinu tvoří lidé slušní, kvalitní, nositelé toho, co dobrého civilizace přinesla. Jsou to ti, kteří jsou nositeli normality nebo dokonce lidské optimality. Druhou skupinou bývají lidé s vyšší hladinou úzkosti. Do třetí skupiny řadí potomky neagresivních nebo příliš úzkostných rodičů.²⁹⁾

Pokud se týká osobnosti oběti, může se jí stát jakýkoliv jedinec, který se vyznačuje některými z následujících charakteristik: odmítání tělesného násilí, snížená sebedůvěra a sebeúcta (nízké sebevědomí), zvýšená citlivost a bojácnost, úzkostně pečující maminka, neschopnost se bránit, slabá reaktivita v zátěžových situacích, menší zdatnost v psychice než v případě agresorů, nedostatek kamarádů, neoblíbenost v kolektivu, odlišnost od skupinové normy (tělesný handicap, odlišnost v projevech, vady řeči, etnická příslušnost, kulturní odlišnost, nižší inteligence a s ní spojené poslušné plnění pokynů a přání vůdců). Oběti šikanování se také často stávají jedinci, kteří mají zvýšenou inteligenci, dobře se učí, neboť i toto je svým způsobem odlišnost, vůči které se okolí staví nepřátelsky.³⁰⁾

Obecně vzato se obětí šikany stávají většinou žáci, kteří se od ostatních nějakým způsobem liší. Jedná se tedy o jistou jinakost. Odlišnost spočívá nejen ve vzhledu, sociálním či fyzickém handicapu, kulturní či etnické příslušnosti, ale také odlišnost v psychické vybavenosti a připravenosti čelit náročným situacím.

6. *Následky šikanování*

Nejhorší následky má šikanování bezesporu na oběti. Závažnost poškození závisí na tom, jaké míry destruktivní síly šikanování dosáhlo a zda bylo krátkodobé nebo dlouhodobé. Důležitá je i míra obranyschopnosti oběti. Tragické je, když dojde ke zlomení oběti, rozbití její identity a nastolení trvalého pocitu

²⁹⁾ Srov. KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Život s deprivanty*, s. 94.

³⁰⁾ Srov. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, s. 34.

bezmoci, závislé poddajnosti a věrnosti agresorovi, pramenící za strachu před ještě větším utrpením, které by mohlo následovat.

Při dlouhodobějším šikanování se oběť často zhroutlí a propukne u ní panická hrůza, opravdový strach. Objevují se i psychosomatické potíže, jako je únava, nevolnost, bolesti břicha, bolest hlavy, dusivé astmatické záchvaty apod. Šikanování způsobuje poruchy i v sociální a osobnostní adaptaci. Často se vyskytuje:

- ✓ nepozornost při vyučování a zhoršení prospěchu
- ✓ tendence k nadměrné omluvené absenci – únik do nemoci
- ✓ tendence k neomluvené absenci – záškoláctví
- ✓ poruchy sebehodnocení a narušené, negativní sebepojetí
- ✓ celková nejistota a stále přítomný strach.³¹⁾

Smutnou pravdou je i skutečnost, že bývalé oběti se po přechodu na jinou školu, kterým se snažili před šikanou utéci, někdy znovu stávají terčem šikanování. Jako by jejich skryté zranění přitahovalo agresory. Stačí málo a celé utrpení se opakuje znovu. Praxe nás vede k závěru, že oběti poškozené prvním šikanováním jsou v budoucnu více ohroženy.

7. Prevence šikany na základní škole

Škola je místem, kde problém šikany v poslední době velice často vzniká. Ve škole jsou pro šikanu ideální podmínky. Veliká koncentrace dětí, dostatečný "výběr obětí", ve škole existuje řada prostor, kam oko pedagoga nedohlédne. Často i on sám, většinou nevědomky, poskytne prostor pro zrod šikany.

7. 1. Pedagog v primární prevenci

Pedagog je v problematice šikany a především její prevenci klíčovou osobou. Je velice důležité, jak schopný bude tento problém nejen odhalit, ale také řešit. Pokud zavře nad možnými projevy násilí a agresivity oči a pro svůj klid

³¹⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, s. 84 - 86.

neučiní žádná opatření, vytvoří tak ideální prostor pro to, aby se tento jev dále rozrůstal a nabíral na své síle.

S přirozenou autoritou učitele přímo souvisí kázeň ve třídě. Je-li učitel rozčilený, hlučný, autoritativní, neovládá se, chová-li se panovačně, vypěstuje stejný postoj i u svých žáků. Škola by měla být místem, kam chodí děti rády. To byl jeden z cílů nově vzniklého Rámcově vzdělávacího programu, který lze užít k prevenci šikany. Je nutné učinit vzdělání zábavnější, tak aby se žáci nenudili. Nebránit se, pověřit děti zodpovědnými úkoly. Podporovat pocit sounáležitosti ve skupině. S problémovými žáky trénovat asertivní chování a techniky řešení konfliktu. Učit děti sociálním dovednostem, učit děti dovednosti interpretovat pocity a chování toho druhého. Prospěje, když budou umět ovládat své emotivní reakce. Učit dítě porozumět sobě samému. Pedagog by měl cíleně rozvíjet tyto vlastnosti a dovednosti a pomocí pedagogické hry, tématicky zaměřené, tyto vlastnosti ovlivňovat. Cílem učitele je vytvořit pro dítě, co možná nejbezpečnější prostředí. Důležité také je získat rodiče dětí pro spolupráci.³²⁾

Možnosti primární prevence šikany ve školním prostředí:

Solidarita se slabými jako základ řízení třídy – učitel může zvolit strategii založenou na podpoře outsiderů, záměrně si všímat dětí plachých, úzkostných nebo jinak handicapovaných. Povzbuzuje je, posiluje jejich sebevědomí, zapojuje do společných aktivit, aby se lépe včlenili do kolektivu.

Podpora autority učitele – zvýšení resp. obnovení autority učitele a školy jako celku ve společnosti je nezbytnou podmínkou toho, aby škola řádně plnila své poslání, a samozřejmě i toho, aby se vypořádala s případnou šikanou.

Posílení demokracie ve třídě a ve škole – ptát se dětí na jejich názory a přání, dávat dětem možnost volby, otevřeně informovat rodiče o vzniklých problémech, umožňovat rodičům přístup do školy, podněcovat aktivitu rodičovské organizace na škole.

Ideální výchova – spočívá ve vštěpování základních hodnot, jako je úcta ke každé lidské bytosti, solidarita, soucit, obětavost, čest atd.

³²⁾ Srov. BENDL, S. *Prevence a řešení šikany*, 2003, s. 77.

Princip kooperace ve výchově – uplatňování kooperace mezi dětmi při všech školních činnostech a cílevědomě využívat kooperace k vytváření pozitivních vztahů mezi dětmi.

Ochrana dětí před vlivem mediálního násilí – mediální násilí často svádí k přímému napodobování.

Dozor ve škole – jednoduchý, ale účinný preventivní prostředek proti šikaně. Dozor musí být však na všech strategických místech ve škole.³³⁾

7. 2. Primární prevence rodičů

V mnoha našich českých rodinách bohužel šikana začíná a předává se jako štafeta dál do okolí, do škol. Snad za to mohou rozkolísané morální hodnoty, rozvedená manželství, rozbité rodiny.

Prevence je důležitá už od ranného dětství. Ideální by bylo, aby rodina byla úplná, funkční, stabilní.³⁴⁾ Bohužel v naší současné společnosti je ale velká míra rodin enormně pracovně vytížených, kde na společné sdílení času není dostatek prostoru. Dítě by mělo být doma především vedeno k jasnému rozlišování dobra a zla, což se může podařit jen v rodině s pevnou hodnotovou orientací a bezpečným rodinným zázemím. V rodině by neměla mít místo bezcitnost a agresivita. Nejdůležitější je dobrý příklad rodičů, neboť jinak se stává negativní agresivita rodiče pro dítě modelem. Rodiče by měli dítě naopak v dobrém podporovat a tak zvyšovat jeho sebevědomí a dodávat pocit jistoty.

Alan Train, britský speciální pedagog, ve své knize Nejčastější poruchy chování dětí uvádí obecné zásady k uspokojování základních psychologických potřeb dítěte:

1. Potřeba jasné představy vlastního světa

Dítě musí cítit, že má ve svém životě určité osoby, které mu budou vždy nablízku (určité události se musí opakovat a určitá pravidla musí platit). Musí vědět jaké je jeho místo v okolním světě.

2. Potřeba životního cíle

Dítě potřebuje vědět, že před ním stojí konkrétní cíle, které má dosáhnout.

³³⁾ Srov. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. s. 71 - 86.

³⁴⁾ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. s. 54.

3. Potřeba cítit se součástí dění

Dítě potřebuje pocítit, že má pro ostatní cenu, že je součástí sítě vztahů, která mu dává pocit vlastní identity. Potřebuje někam patřit.

4. Potřeba stimulace

Dítě potřebuje rozmanité podněty, které mu pomohou rozvinout řeč, schopnost abstraktního myšlení a vybudovat vnitřní řídicí mechanismy. Velká nuda může vést k vážným problémům, jsou známé případy, kdy se děti začali sebezraňovat, nebo dokonce zabíjet ostatní ve snaze pocítit smysl vlastního bytí.

5. Potřeba cítit rodinné kořeny

Dítě potřebuje být spjato s matkou, vzniká tak pevný bod od raného dětství. S tímto základem se později může stát nezávislou osobností. Pokud takové sepjetí s matkou nevznikne, je později pro dítě obtížné vybudovat si podobný vztah k ostatním lidem a může to dokonce vyústit ve snahu ovládat (sadismus), nebo naopak nechat se ovládat jinými (masochismus). Takové dítě se může stát velmi zahleděným do sebe nebo pociťovat nutkání k ničení.

6. Potřeba lásky

Cit pro lásku, pro bezvýhradné přijetí, vzniká během vytváření pouta s matkou. Věříme také, že ho lze potom dosáhnout také v trochu jiné podobě i s ostatními. Je důležité pochopit, že láska znamená péči a snahu vyhovět potřebám, které jsou zde uvedeny.

7. Podpora dítěte

Rodiče by měli své dítě podporovat a zvyšovat jeho sebevědomí. Pokud je dítě citově křehké a má problémy různé situace zvládnout, buď se stáhne do svého světa, kde bude hledat bezpečí, anebo bude slovně nebo tělesně útočit na své okolí. Připadá si zranitelné a pokouší se tímto způsobem bránit. Rodičům se naskýtá užitečná otázka, zda se rozčílí a dítě odmítnou, nebo mu dodají sebevědomí? Rodiče by měli s dítětem efektivně komunikovat. Zlostné reakce mohou předejít tím, když se vyjadřují jasně a vyhradí si nějaký čas, aby dítěti záležitost vysvětlili.

8. Důslednost

Děti s určitými poruchami chování většinou pocházejí z rodin, kde nejsou stanovena zřetelná a jednotná pravidla, kde je zmatená komunikace. O věcech se hovoří negativně, nevznikají žádná jasná rozhodnutí. Děti potřebují mít jasnou představu rodinných pravidel. Aby se to dařilo, musí být tato pravidla používána důsledně. Dítě, které má své osobní problémy, bude zejména citlivé na nedostatek důslednosti. Všichni, kdo se o dítě starají, by se měli dohodnout na společném postupu. Je nutné zavést do života dítěte určitý řád. Každý den by měl být pečlivě naplánovaný, měly by v něm být zahrnuty pravidelné rutinní činnosti a události, které se vyskytují v určitou dobu během týdne, měsíce a roku. Pokud je životní styl rodičů neuspořádaný, bude tím trpět i jejich dítě. Při poskytnutí pevného základu, bude schopné vyrovnat se i se změnou, protože na ni vlastně bude připravené.

9. Poskytnutí příležitosti pro duchovní podporu

I když rodiče nejsou sami věřící, bylo by dobré si uvědomit, že by náboženství mohlo dítěti hodně pomoci. Protože často není schopné zvládat sebe ani okolní podmínky, potřebuje víc než kdokoli jiný někoho, kdo bude pořád s ním. Denní modlitba může posloužit k tomu, že se pozornost dítěte zaměří na něco mimo sebe a bude z ní moci čerpat sílu, dá mu příležitost, utřídit si na konci každého dne vlastní myšlenky a pocity. Víra by mohla dítěti dodat opravdovou podporu – mohla by se dokonce v budoucnu stát jeho životní cestou.

10. Odměny a tresty

Pokud se má chování dítěte změnit, je nutné přemýšlet spíš o tom, jak ocenit dobré chování než jak potrestat špatné. Jestliže je dítě oceněno ve chvíli, kdy to nejméně čeká, může to být velice účinné. Rodiče nemusí dítěti pokaždé vysvětlovat, proč ho pochválili. Odměny nemusí být ani okázalé, ani drahé. Ústní pochvala nebo úsměv v pravou chvíli mohou zapůsobit velmi silně.

Rodiče si musí uvědomit, že chování dítěte se nezmění, dokud samo nepocítí následky svého nesprávného jednání. Mezi vhodné tresty by mohlo patřit zrušení předem ohlášené zábavy, uložení zvláštní domácí práce, dřívější odchod do postele či odebrání drobných ústupků, které jsou mu obvykle poskytovány. Může

se také na ně vždycky zakřičet, avšak jediné, co se tím naučí, bude, jak má křičet. Pokud rodiče dokáží postupovat klidně, pomohou dítěti zklidnit se a ovládat se. Tichým, ale rozhodným postupem ho přesvědčí o své autoritě.³⁵⁾

7. 3. Schéma prevence školního šikanování

Model ucelené pomoci má sedm vrstev:

- Pedagogická komunita, která posiluje pozitivní klima na školách.
- Odborné služby rezortu školství, tvořené: pedagogicko-psychologickou poradnou, středisky výchovné péče, speciálně-pedagogickými centry, diagnostickými ústavami, jejichž úkolem je řešit pokročilé šikany a servis v jejich prevenci.
- Spolupráce škol s odborníky z jiných rezortů (kriminalisté, kurátoři, psychiatři aj.) s nestátními organizacemi. Zabývajícími se prevencí šikany.
- Pomoc a podpora ministerstva a krajských úřadů školám při vytváření prevence šikanování.
- Kontrola škol ze strany České školní inspekce, MŠMT a krajských úřadů, jak jsou připraveny ochránit žáky před šikanou.
- Monitorování situace a zabezpečování ochrany práv dítěte nevládními organizacemi – Občanské sdružení proti šikanování aj.³⁶⁾

Na jednotlivých školách pracuje a o prevenci se stará školní metodik prevence, výchovný poradce. Ti se mohou obracet s problémy a s žádostmi o pomoc v rámci prevence na okresního metodika preventivních aktivit, na krajského školního koordinátora, školního inspektora a na odborníky ministerstva školství. Všechny tyto funkce jsou již vytvořeny a lidé v nich obsazení vykonávají svoji práci. V některých případech si ale ani oni nevědí s problémy, týkajícími se šikanování rady. Je nutné zajistit co nejúčinnější vzdělávání pro tyto lidi a i pro další odborníky, setkávající se s šikanou.

³⁵⁾ Srov. TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*, 2001 s. 73 - 76.

³⁶⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, s. 198.

8. Odhalování šikany

8. 1. Pozorování

Především je dobré všimnout si varovných signálů (některé jsou uvedeny níže) či nejlépe je cíleně vyhledávat. Předpokladem je dobrá orientace v povahách žáků, znalost klimatu třídy, zkrátka zájem o život skupiny. Empatický, všímavý a angažovaný učitel by neměl mít problém se zaregistrováním jakékoliv změny v chování a projevech skupiny. Anonymní obvinění formou dopisů nebo telefonátů, či svěřením se kamaráda oběti je také nutno brát vážně.³⁷⁾

- žák vchází do třídy s učitelem; o přestávce se zdržuje v blízkosti někoho z dospělých, postává před kabinetem; vždy chodí všude jako poslední
- dítě nemá kamaráda, s nikým se nebaví
- dítě je stísněné, má špatnou náladu, působí nešťastně a ustrašeně
- výskyt omluvených či neomluvených absencí – někdy rodiče přichází s dítětem k odborníkovi s tím, že záškoláctví je primárním problémem
- zhoršení prospěchu a soustředění
- drobná poranění, jejichž původ je vysvětlován vágními argumenty
- strkání, honění, pošťuchování, nepřilíš silné rány, které však oběť neoplácí
- má-li promluvit před třídou, je dítě nervózní a ustrašené
- posměšné poznámky, pokořující přezdívka atd.³⁸⁾

Jestliže učitel uzná, že situace si vyžaduje řešení, musí nejprve odhadnout míru závažnosti šikany. Podle projevů vyslychaných jednotlivců by mělo být poučenému pedagogovi zřejmé, zda se jedná o stádium počáteční nebo pokročilé. Zjednodušeně řečeno: pokud chování jednotlivců ve skupině odráží spíše negativní postoj vůči agresorovi a soucit s obětí, svědkové vypovídají beze strachu a celková atmosféra je „živá“, informuje to učitele o počátečních stádiích onemocnění. Je-li atmosféra „napjatá“, svědkové jsou neochotni vypovídat, členové třídy násilí agresorů zlehčují nebo dokonce schvalují a hledají pro ně omluvy, oběť kritizují a ta sama nechce přímo agresora označit nebo si vymýšlí

³⁷⁾ Srov. ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*, s. 87.

³⁸⁾ Srov. LAZAROVÁ, B. *Netradiční role učitel*, 2005. s. 78.

pro svá zranění přinejmenším zajímavé důvody, měl by učitel rozpoznat, že šikana je již pokročile rozvinutá.³⁹⁾

Ve většině případů šikany na základních školách se naštěstí jedná o počáteční stádia vývoje nemoci. Pro potřeby učitele je pak vhodná vyšetřovací strategie o pěti krocích,⁴⁰⁾ jejímž cílem je zjistit počet a jména obětí, počet a jména agresorů, konkrétní formy násilí (co, kdy, kde, jak), závažnost forem použité agrese a dobu trvání šikany. Je nutné dodržet posloupnost kroků strategie, které vypadají následovně:

- rozhovor s informátory a oběťmi
- nalezení vhodných svědků
- individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikdy ne konfrontace obětí a agresorů či svědků a agresorů)
- zajištění ochrany obětem např. doprovod domů nebo přivolání rodiče. Toto je nutné udělat v jakémkoliv případě (někdy je dokonce nutné oběť uvolnit ze školy na delší dobu, nebo ji ihned přeradit na školu jinou).
- rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi. Cílem je ochránit oběti, ale i agresory před jejich vlastním chováním; agresory je třeba „přitlačit ke zdi“, upozornit je na vážnost postihu v případě, že by se pokusili zastrašit svědky či oběti; důležitost potvrzení výpovědí svědků je zanedbatelná.⁴¹⁾

8. 2. Rozhovor

Zvláštní kategorií ve fázi vyšetřování je vedení rozhovoru. Leckterý odborník se vyjadřuje ve smyslu, že úplně se toto umění naučit nedá a je z velké míry závislé na délce praxe. Ovšem není pravdou, že by se učitel malým nácvikem nemohl naučit alespoň nejdůležitější zásady a maličko se tak v tomto oboru vzdělal. Pro začátek je alespoň dobré vědět, že otázky uzavřené nás v praxi nikam nedovedou. Mají spíše nedůvěřivý a zlehčující charakter. Dobré je se vžít

³⁹⁾ Srov. BENDL, S.. *Prevence a řešení šikany ve škole*, s. 87 - 88

⁴⁰⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, s. 35.

⁴¹⁾ Srov. BENDL, S.. *Prevence a řešení šikany ve škole*, s. 88

do role oběti a pokusit se posoudit, kam takové otázky vedou: „Tak tebe někdo šikaneje?“, „Nelíbí se ti u nás ve škole?“, „Ale to není možné! Kdo je to?“ atd. Při rozhovoru je nutné dát oběti najevo podporu a důvěru. Začít rozhovor lze například otevřenou otázkou typu: „Ty jsi nějaký smutný..“, „Trápí tě spolužáci?“. Vhodný je i soucit: „To mě mrzí.“, „Mohu ti nějak pomoci?“.

Než převezme pedagog nad situací kontrolu, měl by, podle závažnosti situace také zjistit, jestli dítě vůbec o pomoc stojí. Aby ale mnohdy tiché volání o pomoc zaslechl, musí být velmi pozorný a vnímavý i vůči velmi jemnému hlasu oběti. „Pomáháme“ pokud jsme o to byli nějakým způsobem požádáni neboli se zabýváme tím, co druhý člověk chce; „kontrolujeme“ pokud jsme se rozhodli situaci řešit, aniž by nás někdo požádal. Při řešení šikany se ale učitel mnohdy stane „kontrolorem“ a to v zájmu záchrany oběti.⁴²⁾

9. Řešení šikany

Šikana začíná již zdánlivě nevinným honěním, strkáním, kopáním, které sice není násilné, ale je pro něj charakteristické, že je oběť neoplácí. I při své náročné práci by si měl každý pedagog takového chování všimnout a řešit jej. Není nic horšího, než promlčené násilí v jakékoli formě.⁴³⁾

V první řadě by měl pedagog celou věc vnímat citlivě a neprozradit zdroj informací. Poté následuje výslech poškozeného, obviněného i svědků. Každého zvlášť, pak konfrontovat jejich výpovědi a postupovat takticky vzhledem k pravděpodobnosti usvědčení agresora. Pedagog nesmí v žádném případě řešit věc unáhleně a v případě potřeby se poradit s psychologem, jak postupovat. V každém případě je nutno šikanu vždy potrestat.⁴⁴⁾

Řešení šikany probíhá vždy na dvou rovinách – na rovině školy a na rovině rodiny:

⁴²⁾ Srov. tamtéž, s. 88 - 89.

⁴³⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 60.

⁴⁴⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*, s.107.

9. 1. Škola

Za alarmující považují nedostatečnou teoretickou přípravu budoucích učitelů, a to i přesto, že je situace stoupajícího výskytu šikany závažná. Ovšem některé věci se ve škole naučit nedají. Například empatie, čili schopnost vcítit se, musí být vrozená. Učitel by měl být všímavý, schopný rozpoznat dění a vztahy mezi dětmi ve třídě. Přátelská a vstřícná atmosféra by měla být jeho prvním cílem a stejně tak podpora základních lidských morálních hodnot.

V odhalení šikany a následném řešení učitel, potažmo i škola, brání často fakt, že pedagog situaci vlastně vidět nechce, jelikož má strach z potenciálního rozruchu a negativních reakcí rodičů. Mnohdy může mít strach i z vlastní reakce; z vlastní nepřipravenosti na tak závažnou situaci. V první řadě je zapotřebí, aby si boj se šikanou vzala za své celá škola, celý pedagogický sbor; aby učitelé možná podezření mezi sebou konzultovali, aby svou snahu zabránit šíření šikany vzájemně oceňovali. V obtížné situaci odhalení šikany oporu totiž potřebuje i pedagog sám.

Po odhalení šikany by měl učitel zaujmout rozhodný a nekompromisní postoj jasně vyjadřující jeho nesouhlas s jakýmkoliv násilím. To je důležité jak pro oběť, které tím poskytuje podporu a ochranu, tak pro ostatní děti, které by měly poznat, že v humánní společnosti se takové chování netoleruje. Zjednodušeně řečeno by bezprostředně po odhalení šikany měl následovat veřejný a přiměřený postih agresora, kdy není odsuzován agresor samotný, nýbrž jeho chování. Je nutné jednat s rodiči obětí i agresorů,⁴⁵⁾ což většinou není jednoduché, zvláště pokud situaci komplikují rodiny nefunkční nebo nespolupracující.

Je zcela nezbytné zajistit především oběti, ale i agresorovi kvalifikovanou odbornou pomoc. Zajištění věrohodných svědků a vyslechnutí všech protagonistů dění, za předpokladu dodržení následujících pravidel, je prvním předpokladem úspěchu.⁴⁶⁾

⁴⁵⁾ Srov. BENDL, S.. *Prevence a řešení šikany ve škol*, s. 160.

⁴⁶⁾ Srov. KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách*, s. 66.

Hlavní zásady správného postupu:

- Je zásadně nevhodné celou věc bagatelizovat. Vždyť oběť mnohdy trpí více, než si učitel může představit.
- V žádném případě incident nevyšetřujeme ve společné přítomnosti agresora a oběti, už vůbec ne ve třídě. Výpovědi obětí nesmí být za žádných okolností zlehčovány.
- Vyšetřování musí mít jasný řád a strategii. Otevřené otázky (odpověď na ně skýtá více možností než pouhé ano/ne) musí být kladeny vhodným způsobem. Je zároveň potřeba brát ohled na pravděpodobnou nervozitu oběti, naléhání a neodbytnost může nadělat více škody než užitku.
- Na prvním místě je zajištění bezpečí oběti a zabránění dohody agresorů s falešnými svědky.⁴⁷⁾

9. 2. Rodina oběti

Podpora vyšetřování ze strany rodiny je velice důležitá; rodina by měla dát najevo zájem celou situaci vyřešit. Jak ve škole, tak doma by rozhovor s obětí měl probíhat v atmosféře podpory a důvěry a nemělo by chybět opakované ujištění dítěte, že svěřit se bylo nejlepší řešení.

Je vhodné věnovat dítěti zvýšenou pozornost, více s ním komunikovat, ale zároveň na něj netlačit.⁴⁸⁾ Rodina by měla celou situaci kriticky zhodnotit a dospěje-li k názoru, že sama není schopna zajistit nápravu, neměla by se stydět požádat o pomoc odborníka. Jde přeci o zdraví a budoucnost jejich dětí.

V souvislosti s tím je nutné zmínit nejvýznamnější pracoviště zabývající se ochranou dětí a mládeže v ČR. Stručný přehled těchto pracovišť je uveden v příloze.

⁴⁷⁾ Srov. tamtéž, s. 71.

⁴⁸⁾ Srov. tamtéž, s. 62.

10. Šikana a paragrafy

Aby pachatel mohl být trestně stíhán, musí být starší 15 let. U pachatelů mladších 15 let k trestní odpovědnosti nedochází, nicméně mohou být potrestáni jinak, dokonce mohou být postiženi i rodiče a to za špatný způsob výchovy ve smyslu trestného činu ohrožení výchovy mládeže. Možností je i nařízení ústavní výchovy či stanovení dohledu nad provinilcem.

Pokud k šikanování docházelo v průběhu vyučování, nese plnou zodpovědnost škola. Prokáže-li se navíc zanedbání povinností některého z učitelů nebo dokonce ředitele školy, může být i ten právně stíhán. Na škole pak rodič může vymáhat náhradu škody vzniklé v důsledku šikanování. Spadá sem mimo jiné i odškodné za zničené věci, za újmu na zdraví a to i na zdraví psychickém. Nicméně se tak děje velice ojediněle.

Advokátka a bývalá soudkyně městského soudu s dvanáctiletou specializací na kriminalitu mladistvých JUDr. Eva Jungmannová říká, že šikana u dětí do 15 let je převážně řešena na úrovni škol, sociálních odborů nebo aprobačních pracovníků. K soudu, který má v takovém případě podobu nesporného senátu projednávajícího výchovu, výživu a delikvenci dětí, se dostane málokdy. *Prohřešky dětí starších 15 let se řeší před senátem pro mladistvé pachatele. Maximální délka trvání možného trestu uvaleného na mladistvého pachatele je pak snížena o 50% oproti trestu, který by dostal pachatel starší 18 let.*⁴⁹⁾

Při nahlížení na šikanu jako na trestný čin, není podle JUDr. Jungmannové podstatné, zda měla formu násilí fyzického nebo psychického, zda útoky byly slovní či tělesné. Samozřejmě musí platit předpoklad, že se tak dělo opakovaně. Především je ale nutné, aby byla naplněna skutková podstata trestného činu ať už ve formě úmyslu či nedbalosti a musí být prokázána míra společenské

⁴⁹⁾ zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže), §31 Odnětí svobody

nebezpečnosti. Podle ustanovení trestního zákona bývá pak šikana nejčastěji postihována jako:

- trestný čin omezování osobní svobody
- trestný čin vydírání
- trestný čin loupeže
- trestný čin ublížení na zdraví
- trestný čin poškozování cizí věci
- trestný čin znásilnění nebo pohlavního zneužívání
- trestný čin násilí proti skupině obyvatel a jednotlivci

Závěr

Svou prací jsem se snažila teoreticky nastínit problematiku šikany na základní škole, její možnosti prevence a možné způsoby řešení. Teoretický souhrn podstatných faktů o tomto fenoménu bych doporučila všem pedagogům základních škol, ale také výchovným poradcům nebo speciálním pedagogům. O šikaně, která se stále více objevuje na našich školách, by měl každý dobrý pedagog vědět víc, než je možné zachytit v praxi. Právě o teoretické znalosti se může v případě odhalení šikany opírat a čerpat tak v momentě rozhodování, jak v dané situaci pokračovat.

Současný systém vysokoškolského vzdělávání, který si klade za cíl vymodelovat co nejlepšího pedagoga pro posílení našeho školství a úroveň předávání důležitých informací, ve svých osnovách, opomíjí na takové skutečnosti jako je právě šikana. O jejím výskytu se student učitelství dozví během přednášek, které se věnují všem možným poruchám chování, ale jen stěží dokáže odhadnout, jak by se v takové situaci, kde by byla šikana na první pohled zjevná, zachoval. Žádného budoucího učitele zřejmě nelze připravit dostatečně na to, že nebude ve vyučovacím procesu řešit pouhé kázeňské přestupky typu vyrušování nebo vykřikování apod. Zkušenost s agresivitou dětí, která se v poslední době vyskytuje čím dál častěji, musí zažít na vlastní kůži a sám se přesvědčit o tom, zda je schopný v dané situaci vhodně zakročit, vidět vše nestranně a čerpat ze svých teoretických znalostí možné způsoby řešení, které by situaci alespoň minimalizovali nebo v lepším případě úplně vyřešily.

Také jsem věnovala zvýšenou pozornost možnostem prevence, jak v rodinném prostředí, tak na půdě školy, protože jedině touto cestou můžeme účinně předcházet rozvoji tohoto rok od roku se množícího fenoménu. Fakt, že preventivně může působit už rodina sama, že chování a zájem rodičů může odhalit šikanu již v její rané fázi, myslím si, není novinkou. Budováním dobrých vztahů v rámci rodiny a podporou zdravého sebevědomí u dětí, mohou rodiče významně přispět k odolnosti jejich ratolestí vůči šikaně.

Úloha školy v oblasti prevence je však neméně důležitá. Zvláště u dětí z rodin s narušenou strukturou, které mnohdy komplikují odhalení šikany a následné vyšetřování, měl by pedagog rodiče nahradit, navázat s dítětem užší vztah a stát se tak jeho pomocníkem v obtížných situacích. Velmi velký vliv na snížení výskytu šikany pak má učitelovo zapojení do budování zdravého klimatu třídy, jeho podpora kamarádských vztahů, solidarity, soucitu a v neposlední řadě podpora pomoci slabšímu v tíživé situaci.

Ve všem, co se týká šikany na školách, ať už možnosti řešení či prevence, má nenahraditelnou úlohu spolupráce rodiny a školy, jelikož se domnívám, že je v zájmu obou institucí, aby se jim tato hrůzná choroba velkým obloukem vyhnula. Pokud se rodiče a pedagogický sbor naučí spolu efektivně spolupracovat a pokud si dohromady vezmou za cíl vybudování zdravé školy, odolné vůči infekci šikany, podaří se jí snad ze základních škol vymýtit nebo její výskyt alespoň minimalizovat.

Seznam použité literatury

- BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV nakladatelství, 2003. ISBN 80-86642-08-9.
- ERB, H., H. *Násilí ve škole, jak mu čelit*. Praha, 2000, 128 s. z německého originálu přeložil Jiří Stach. - Praha : Amulet,ISBN 80-86299-22-8.
- HELUS, Z. *Dítě v osobnostním pojetí*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-888-0.
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-513-X.
- KOLÁŘ, M. *Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc*. Praha: Portál. 1997. ISBN 80-7178-123-1.
- KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Život s deprivanty*. Praha: Galen, 2002. ISBN 80-7262-078-9.
- LAZAROVÁ, B. *Netradiční role učitele*. Brno: Paido. 2005. ISBN 80-7315-115-4.
- LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
- Metodický pokyn MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení*. Čj. : 14 514/2000-51 platný od 1. 1. 2001.
- NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie*. Praha: Academia, 1998. ISBN 80-200-0689-3.
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.
- TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-503-2.
- VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-488-8.

Internetové zdroje

Agresor – oběť (minitest pro rodiče), článek z webové stránky pedagogicko – psychologické poradny Brno, dostupné z <www.poradenskecentrum.cz/agresor-obet.html> (citace dne 15. 3. 2008).

Wikipedia – otevřená internetová encyklopedie, článek Školní šikana, dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ikana>> (citace dne 10. 3. 2008).

Seznam příloh

*příloha č. 1: Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy
k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení*

příloha č. 2: Stručný přehled pracovišť

Příloha č. 1

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Čj.: 28 275/2000-22

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení

Metodický pokyn ministra školství, mládeže a tělovýchovy k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže čj. 14 514/2000-51 platný od 1.1.2001 se systémově zaměřuje na celou škálu sociálně patologických jevů. Vymezuje minimální preventivní programy na úrovni škol a školských zařízení, role jednotlivých institucí a definuje funkci školního metodika prevence. Šikanování žáků škol a školských zařízení označuje za jeden z vážných negativních jevů.

Školy a školská zařízení mají mimořádnou odpovědnost za to, aby předcházely vzniku tohoto problému a aby se s ním odpovědně vyrovnávaly již při jeho vzniku. Poznatky jasně ukazují, že tam, kde se věnuje náležitá pozornost kvalitní prevenci šikanování, její výskyt významně klesá a nepřenáší se ani mimo školy a školská zařízení.

Děťští a dospívající agresori se často stávají členy marginálních sociálních skupin, které pak v dospělosti mají zpravidla daleko více konfliktů se zákonem než ostatní. Dokážeme-li zastavit jejich agresivní chování v tomto věku, sníží se i riziko jejich kriminalizace v dospělosti.

Cílem předkládaného metodického pokynu je upozornit v návaznosti na výše uvedený předpis na závažnost šikanování, poskytnout pedagogickým pracovníkům základní informace o jeho projevech a napomoci hledat řešení těchto specifických problémů.

Čl. 1

Charakteristika šikanování

Šikanování je jakékoliv chování, jehož záměrem je ublížit jedinci, ohrozit nebo zastrašovat jiného žáka, případně skupinu žáků. Je to cílené a obvykle opakované

užití násilí jedincem nebo skupinou vůči jedinci či skupině žáků, kteří se neumí nebo z nejrůznějších důvodů nemohou bránit. Zahrnuje jak fyzické útoky v podobě bití, vydírání, loupeží, poškozování věci druhé osobě, tak i útoky slovní v podobě nadávek, pomluv, vyhrožování či ponižování. Může mít i formu sexuálního obtěžování až zneužívání. Šikana se projevuje i v nepřímé podobě jako nápadné přehlížení a ignorování žáka či žáků třídní nebo jinou skupinou spolužáků. Nebezpečnost působení šikany spočívá zvláště v závažnosti, dlouhodobosti a nezřídka v celoživotních následcích na duševním a tělesném zdraví.

Pocit bezpečí každého jedince je neodmyslitelnou podmínkou vytváření produktivního prostředí a dobrého sociálního klimatu školy. Všechny školy a školská zařízení mají proto povinnost předcházet všem náznakům agresivity a všem způsobům šikanování mezi žáky a svěřenci. Šikanování nesmí být pracovníky školy v jakékoli formě akceptováno. Šikanování se ve své zárodečné formě vyskytuje prakticky na všech školách. Probíhá nejčastěji mezi žáky ve stejné třídě či výchovné skupině a odehrává se v době přestávek, cestou do školy a ze školy nebo v době osobního volna. Škola či školské zařízení má jednoznačnou odpovědnost za děti a žáky v době vyučování a školních akcí, a to podle § 27 nařízení vlády č. 108/1994 Sb. a podle Pracovního řádu pro zaměstnance škol a školských zařízení (např. čl. 2). Podle § 422 občanského zákoníku odpovídá škola nebo školské zařízení i za škodu způsobenou žákům v době vykonávání přechodného dohledu, tj. při vyučování a v přímé souvislosti s ním. Z tohoto důvodu pedagog musí šikanování mezi žáky neprodleně řešit a každé jeho oběti poskytnout okamžitou pomoc.

Z hlediska trestního zákona může šikanování žáků naplňovat skutkovou podstatu trestných činů vydírání, omezování osobní svobody, útisku, ublížení na zdraví, loupeže, vzbuzení důvodné obavy, poškození cizí věci, znásilnění, kuplířství apod.

Učitel nebo vychovatel, kterému bude znám případ šikanování a nepřijme v tomto ohledu žádné opatření, se vystavuje riziku trestního postihu pro neoznámení, případně nepřekažení trestného činu. V úvahu přicházejí i další trestné činy jako

např. nadřzování či schvalování trestného činu, v krajním případě i podněcování. Skutkovou podstatu účastenství na trestném činu podle § 10 trestního zákona může jednání pedagogického pracovníka naplňovat v případě, že o chování žáků věděl a nezabránil spáchání trestného činu např. tím, že ponechal šikanovaného samotného mezi šikanujícími žáky apod.

Čl. 2

Projevy šikanování

Šikanování má ve svých projevech velice různou podobu s následky především na psychickém zdraví. Jejich znaky je možno rozdělit podle různých hledisek přibližně do následujících skupin :

verbální přímé a nepřímé,

fyzické přímé a nepřímé,

aktivní a pasivní.

Za určitých okolností může šikanování přerůst až do forem skupinové trestné činnosti

a v některých opravdu závažných případech nabýt i rysy organizovaného zločinu. Příklady znaků šikanování, které neustále přibývají, jsou uvedeny v příloze.

Čl. 3

Školy a školská zařízení v prevenci šikanování

Je nutné, aby se s podstatou, formami a nebezpečnými důsledky šikany jako antisociálního chování jedinců i skupin žáků seznámili všichni žáci, učitelé, vychovatelé, výchovní poradci, ředitelé škol a školní inspektoři. Žáci i pedagogové by měli vědět, že tyto formy chování nejsou neškodnou legrací a zábavou, měli by být seznámeni zejména s negativními důsledky šikany, a to jak pro její oběti, tak pro její pachatele. Za zvlášť nebezpečnou je třeba považovat tendenci podceňovat počáteční projevy šikanování.

Každý pedagogický pracovník na všech úrovních a typech škol ve výchovně vzdělávacím procesu vede důsledně a systematicky žáky a studenty k osvojování

norem mezilidských vztahů založených na demokratických principech, respektujících identitu a individualitu žáka a rozvíjí zejména:

- pozitivní mezilidské vztahy a úctu k životu druhého člověka,
- respekt k individualitě každého jedince,
- etické jednání (humanita, tolerance),
- jednání v souladu s právními normami a s důrazem na právní odpovědnost jedince.

Všichni pedagogičtí pracovníci by měli využívat možností osobní, společenské a morální výchovy v prevenci šikanování a prohlubovat si své znalosti a dovednosti v tomto oboru. Důležité aktivity školy nelze spojovat jen s určitým vyučovacím předmětem nebo skupinou předmětů. To se týká zejména situací, kdy se žák učí přijímat všeobecné hodnoty společnosti, identifikovat se s nimi a jednat v jejich duchu v každodenním životě.

Pedagogická centra a další subjekty poskytující další vzdělávání pedagogickým pracovníkům zajistí v tomto oboru podle úrovní a typu škol a podle akreditovaných programů toto vzdělávání výchovných poradců, školních metodiků prevence i dalších učitelů.

Ředitelé škol a školských zařízení odpovídají za systémové aktivity školy v oblasti prevence šikanování a agresivity. Vychází se přitom z komplexního pojetí preventivní strategie, která je ve smyslu metodického pokynu ministra k prevenci sociálně patologických jevů součástí minimálního preventivního programu školy. V rámci účinné prevence šikanování je při přípravě a realizaci celoškolské (celoústavní) strategie důležité zejména:

Zajistit účast školního metodika prevence a případně i dalších učitelů v akreditovaných kurzech k problematice šikanování. Školní metodik prevence bude zodpovídat za informovanost všech pedagogických pracovníků školy nebo školského zařízení o dané problematice. Bude se aktivně podílet na řešení případů šikanování a napomáhat svým kolegům zvládnout základní postup a strategii při řešení konkrétních situací. Doporučuje se seznámit pedagogické pracovníky mimo jiné též s informací MŠMT ČR č.j. 14 144/98-22 “Spolupráce škol a předškolních

zařízení s Policií ČR při prevenci a při vyšetřování kriminality dětí a mládeže a kriminality na dětech a mládeži páchané”.

Navodit úzkou spolupráci mezi žáky (svěřenci), rodiči a pedagogy a jasně vymezit možnosti oznamovat i zárodky šikanování (při zachování důvěrnosti takovýchto sdělení).

Ve školním (ústavním) řádu jasně stanovit pravidla chování včetně sankcí za jejich porušení.

Zajistit v souladu s pracovním řádem zvýšený a kvalitní dohled pedagogů o přestávkách, před začátkem vyučování, po jeho skončení i během osobního volna, a to hlavně v prostorách, kde k šikanování již došlo nebo kde by k němu mohlo docházet.

Seznámit pedagogy se systémem školy pro oznamování a vyšetřování šikanování, vést pečlivou evidenci všech případů agresivního chování a šikanování mezi spolužáky (školní metodik prevence, výchovný poradce).

Aktivně zapojit do prevence šikanování i nepedagogické pracovníky.

Zvyšovat informovanost pedagogů v této oblasti, doplňovat školní knihovnu o literaturu z oblasti problematiky agresivního chování a šikanování, organizovat semináře s odborníky zabývajícími se danou problematikou, začleňovat témata šikany do dalšího vzdělávání učitelů apod.

Informovat pedagogy, žáky (svěřence) i rodiče o tom, co dělat v případě, když se dozvědí o šikanování (např. umístit na přístupné místo kontakty a telefonní čísla na instituce, které se problematikou šikanování zabývají, viz příloha č. 2 a 3).

Spolupracovat s odbornými službami resortu školství (pedagogicko-psychologickou poradnou, střediskem výchovné péče a s dalšími odbornými pracovišti poradenských a preventivních služeb v regionu, poskytujícími odbornou konzultaci a psychologickou péči, s metodiky preventivních aktivit a s dalšími odborníky v regionu).

Čl. 4

Metody řešení šikanování

Odhalení šikany bývá někdy velmi obtížné i pro zkušeného pedagoga. Nejzávažnější negativní roli při jejím zjišťování hraje strach, a to nejen strach obětí, ale i pachatelů a dalších účastníků. Strach vytváří obvykle prostředí "solidarity" agresorů i postižených.

(2) Pro vyšetřování šikany lze doporučit strategii prováděnou v těchto pěti krocích:

Rozhovor s těmi, kteří na šikanování upozornili a s oběťmi.

Nalezení vhodných svědků.

Individuální, případně konfrontační rozhovory se svědky (nikoli však konfrontace obětí a agresorů).

Zajištění ochrany obětem.

Rozhovor s agresory, případně konfrontace mezi nimi.

(3) Při výbuchu brutálního skupinového násilí vůči oběti, tzv. "školního lynčování" je nutný následující postup:

Překonání šoku pedagoga a bezprostřední záchrana oběti.

Domluva pedagogů na spolupráci a postupu vyšetřování.

Zabránění domluvě agresorů na křivé výpovědi.

Pokračující pomoc a podpora oběti.

Nahlášení policii.

Vlastní vyšetřování.

(4) Účastní-li se šikanování většina problémové skupiny, nebo jsou-li normy agresorů skupinou akceptovány, doporučuje se, aby šetření vedl odborník-specialista na problematiku šikanování (z pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče, diagnostického ústavu, krizového centra apod.)

Čl. 5

Výchovná opatření

Pro potrestání agresorů lze užít následující běžná výchovná opatření:

Napomenutí a důtka třídního učitele, důtka ředitele, podmíněné vyloučení a vyloučení ze studia na střední škole.

Snížení známky z chování.

Převedení do jiné třídy, pracovní či výchovné skupiny.

Doporučení rodičům obětí i agresorů návštěvy v ambulantním oddělení střediska výchovné péče pro děti a mládež (dále SVP) nebo v nestátních organizacích majících obdobnou náplň činnosti jako SVP.

V mimořádných případech se užijí další opatření:

Doporučení rodičům na dobrovolné umístění dítěte do pobytového oddělení SVP, případně doporučení realizovat dobrovolný diagnostický pobyt žáka v místě příslušném diagnostickém ústavu.

Podání návrhu orgánu sociálně právní ochrany dítěte k zahájení řízení o nařízení předběžného opatření či ústavní výchovy s následným umístěním v diagnostickém ústavu.

Vyrozumění policejního orgánu, došlo-li k závažnějšímu případu šikanování.

Školské zařízení řeší tuto problematiku na základě opatření ve výchově, systému hodnocení svěřence zařízení popř. programu rozvoje osobnosti dítěte.*

Oběti šikanování se doporučuje nabídnout psychoterapeutickou péči PPP nebo jiného poradenského pracoviště.

Čl. 6

Spolupráce školy s rodiči žáků

Při podezření na šikanování žáka je nezbytná spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce a dalších pedagogických pracovníků jak s rodinou oběti, tak i s rodinou agresora. Nelze však předpokládat, že rodiče budou vždy hodnotit situaci objektivně, proto se doporučuje upozornit je na to, aby si všímali možných příznaků šikany a nabídnout jim pomoc. Při jednání s rodiči dbají pedagogičtí pracovníci na taktní přístup a zejména na zachování důvěrnosti informací. Pokud se rodiče setkají s příznaky šikanování (viz příloha č.

* Vyhláška č.64/1981 Sb., o školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy.

1), měli by se poradit s třídním učitelem, školním metodikem prevence, ředitelem školy, popř. psychologem, etopedem nebo jiným specialistou.

Čl. 7

Spolupráce školy se specializovanými a ostatními institucemi

Při předcházení případům šikany a při jejich řešení je důležitá spolupráce vedení školy nebo školského zařízení, výchovného poradce nebo zástupce školy s dalšími institucemi a orgány, a to zejména ve zdravotnictví s pediatry, odbornými lékaři, psychiatrickou péčí, v oblasti soudnictví se soudci, obhájci a žalobci (také využívání alternativních trestů), v oblasti sociální péče s oddělením péče o rodinu a děti, s oddělením sociální prevence (možnost vstupovat do každého šetření, jednat s dalšími zainteresovanými stranami, s rodinou).

Při podezření, že šikanování naplnilo skutkovou podstatu přestupku nebo trestného činu, je ředitel školy nebo školského zařízení povinen oznámit tuto skutečnost Policii ČR.

Školy a školská zařízení jsou povinny bez zbytečného odkladu oznámit orgánu sociálně právní ochrany skutečnosti, které ohrožují žáka (svěřence), nebo že žák (svěřenec) spáchal trestný čin, popř. opakovaně páchá přestupky.*

* §6, §10 Zákona 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí

Příloha č. 2

Stručný přehled pracovišť

Bílý kruh bezpečí

Česká rada dětí a mládeže

DCI – sdružení zastánců dětských práv

Nadace Naše dítě

Liga lidských práv

Sdružení Linka bezpečí dětí a mládeže

Rytmus občanské sdružení

Výbor pro práva dětí při Radě vlády pro lidská práva Úřadu vlády ČR

Abstrakt

KNÍŽKOVÁ, J. *Problematika šikany na základní škole, možnosti prevence a řešení*. České Budějovice. 2008. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce I. Žlábková.

Klíčová slova: společnost, poruchy chování, agresivita, šikana, základní škola, vývoj, agresor, oběť, prevence, odhalování, řešení, škola, rodina.

Svou práci, která pojednává o problematice šikany, jsem pojala ryze teoreticky. Účel vidím v tom, že ji jakýkoli pedagog, ať už budoucí či stávající, může použít jako pomocné vodítko v momentě, kdy se ocitne v situaci, kdy bude muset tento jev řešit mezi svými svěřenci.

Šikana – tento pojem slýcháme v dnešní době kolem sebe poměrně často. Ale ne každý si pod tímto slovem představí skutečnou podobu šikany v jejích početných formách. Člověk, který se nikdy nedostal do prostředí, kde se může vyskytnout, má spíše tendenci tento jev bagatelizovat. Zřejmě ho vůbec nenapadne, že by se různě závažné formy tohoto onemocnění vyskytovaly na našich školách, a to i základních. A už vůbec si nedokáže představit, jak moc může být pro celé klima nejen třídy, ale celé školy, škodlivý a nebezpečný.

Odborník na tuto problematiku, Michal Kolář, velmi výstižně označuje šikanu jako nemoc skupinové demokracie. Ve skutečnosti se nejedná pouze o vztah dvou lidí, postižen je celý kolektiv. Významnou roli v předcházení šikaně hraje prevence na půdě školy i v prostředí rodiny. Budováním zdravého sebevědomí v dětech, podporou vzájemného respektu a ohleduplnosti jednoho ke druhému, uvědomění si vlastních nedostatků a předností druhého je možné jednotlivcům a potažmo celému kolektivu zvýšit odolnost vůči této nebezpečné nákaze. V neposlední řadě pak výrazně zvýšit šanci na odhalení již probíhající šikany navázáním kvalitně fungujícího vztahu mezi rodinou a školou.

Abstrakt (AJ)

KNÍŽKOVÁ, J. *Chicane problems at primary school, chances of prevention and solution*

Key words: society, behavior problems, aggressivity, chicane, primary school, evolution, aggressor, victim, prevention, detection, solution, school, family.

My thesis, which concerns about chicane problems, is very theoretical one. Each pedagogue can use this thesis if he needs to help with chicane problems. Its not only for current teachers, but even for incoming ones.

Chicane – we can hear about this problem very often in this time. But not every one, can imagine the real view of chicane in its many different forms. People, who never get into the world of chicane are minimizing this fact. They don't realise, that many various forms of this affection occur in our schools, even the primary schools. And they can't even imagine, how harmful and dangerous it can be for the class climate and whole school itself.

The chicane expert, Dr. Michal Kolář hit off chicane like a democracy group illness. Actually it is not about the two person relationship, but it relate to all the group. Very important part in avoiding the chicane represents family and school environment. Due to building healthful self-confidence of children, supporting respect and courtesy to each other, realizing own deficits and fortes of others is possible to improve the resistance against this danger disease from individuals over the whole collective and rapidly increase the chance to detect proceeding chicane due to establishing good-working relationship with the family and school.